

## קו התאריך ויום הכיפורים ביפן

### מקרה מבחן בהכרעה הלכתית לנוכח חשש סכנה

מאת הרב ישראל מאיר מלכה

בערב יום הכיפורים תש"ב נדרשו גדולי הפוסקים להכריע בשאלה יוצאת דופן: באיזה יום יצומו היהודים שביפן? לפי מניין הימים הנהוג במקום, יום הכיפורים חל ביום רביעי. לפי חשבוננו של החזון איש, הוא חל דווקא ביום חמישי. בשבת ניתן היה להימנע ממלאכה בשני הימים. ביום הכיפורים, החשש לסכנה שבצום רצוף של קרוב ליומיים לא אפשר להסתפק בפתרון זה.

השאלה נולדה בקרב פליטים יהודים שנמלטו מאירופה הבווערת והגיעו למזרח הרחוק. היא נשענה על סוגיה עתיקה בקידוש החודש, אבל ההכרעה בה חייבה התייחסות לגופם ולכוחותיהם של השואלים. היה צורך להורות להם לא רק מתי לצום, אלא גם מתי לאכול.

מבחינה זו, פולמוס קו התאריך הוא מקרה מבחן מאלף לרפואה והלכה. הסכנה לא פתרה את המחלוקת על התאריך. היא חייבה את הפוסקים לברר כיצד נוהגים בתוך המחלוקת, כאשר עצם הניסיון לצאת ידי כל הדעות עלול להזיק.

איזה יום היום

כדור הארץ מסתובב על צירו. בכל מקום עוברים יום ולילה, אבל לא באותה שעה: כשהשמש שוקעת בירושלים, במקומות שממזרח כבר לילה, ובמקומות שממערב עדיין יום. ממילא, גם השבת אינה נכנסת בכל העולם בבת אחת.

אלא שהשקיעה מלמדת שהתחיל יום חדש, ואינה מלמדת מה שמו. האם התחיל יום שישי או שבת? ט' בתשרי או יום הכיפורים? כדי להשיב על כך אין די בשעון המקומי. יש צורך גם במניין הימים.

כאן נוצר הקושי. אם נתקדם מזרחה סביב העולם, נקדים בכל פעם את השעה המקומית, עד שנשוב לנקודת המוצא בהפרש של יממה שלמה. מוכרח להיות גבול שבו מתקנים את מניין התאריך. במניין האזרחי גבול זה עובר בעיקר באוקיינוס השקט, תוך התאמות לגבולות מדיניים. השאלה ההלכתית היא אם יש לתורה גבול משלה, ואם כן, היכן הוא.

אין זו שאלה על שעת כניסת השבת בלבד. בשעת הכניסה יש הבדל בין מקום למקום גם בארץ ישראל. כאן מדובר בשאלה אחרת: איזה מחזור של יום ולילה הוא השבת עצמה. התשובה עשויה להזיז את כל מועדי השנה ביום שלם.

אחד היסודות המרכזיים לדיון מצוי במסכת ראש השנה (כ ע"ב). רבי זירא נותן שתי הלכות בקידוש החודש: "צריך שיהא לילה ויום מן החדש"; ובהמשך: "נולד קודם חצות — בידוע שנראה סמוך לשקיעת החמה". רב אשי מבאר שהחשבון מועיל "לאכחושי סהדי": לברר אם עדות על ראיית הלבנה אפשרית לפי זמן המולד.

המולד מציין את תחילת מחזור הלבנה. אין הוא ראיית הסהר החדש; זו מתאפשרת רק לאחר מכן. אלא שלענייננו עיקר הקושי אינו אסטרונומי: מה הקשר בין הדרישה שיהיו לילה ויום מן החדש לבין חצות היום? אם המולד חל לפני חצות, הרי חלקו הראשון של אותו יום כבר עבר קודם המולד. כיצד ייחשבו הלילה והיום כולם מן החדש?

בעל המאור, רבי זרחיה הלוי, מבאר את הדברים מתוך מבט על מניין היום בעולם כולו. אין צורך שכל הלילה והיום בירושלים יהיו לאחר המולד. צריך שיהיה מקום בעולם שבו כל הלילה והיום של התאריך שמבקשים לקדש יהיו לאחריו. חצות בירושלים הוא הגבול המאפשר זאת.

כדי להבין את החשבון יש להבחין בין השעה המקומית לבין שם היום. לשיטת בעל המאור, "קצה המזרח" נמצא שש שעות, כלומר תשעים מעלות, ממזרח לארץ ישראל. מבחינת השעה, כאשר בירושלים חצות, שם כבר ערב. אבל מבחינת מניין הימים, אותו מקום מאחר לירושלים בשמונה עשרה שעות: אותו יום שהתחיל בירושלים בערב הקודם מתחיל שם רק עכשיו.

נמחיש באמצעות שבת. בירושלים שבת בצהריים. במקום שממזרח לה שש שעות כבר שקיעה, אבל לפי חשבון זה אין זו יציאת השבת אלא כניסתה. השבת שבירושלים התחילה לפני שמונה עשרה שעות, מתחילה שם כעת. שש שעות קדימה בשעון ושמונה עשרה שעות אחורה בתאריך הן שתי דרכים לתאר את אותו הפרש, משני עברי גבול הימים.

עתה מתבארת הסוגיה. אם המולד חל בשבת לפני חצות בירושלים, הרי שבשעה שתתחיל השבת בקצה המזרח המולד כבר אירע. נמצא שם לילה ויום שלמים מן החדש. אבל אם המולד חל לאחר חצות, גם במקום האחרון שבו מתחילה אותה שבת היא כבר התחילה קודם המולד. שוב אין מקום שבו כל הלילה והיום של אותו תאריך יהיו מן החדש.

"לילה ויום מן החדש" הוא אפוא התנאי, ו"נולד קודם חצות" הוא החשבון המברר אם ניתן לקיימו. בעל המאור קושר כך את שתי המימרות: "לפי שדברי שתיהן שוין". גם את דברי הגמרא על ראיית הלבנה הוא מבאר בתוך חשבון היום המתפשט בעולם, ולא מתוך הנחה שכל האמור מכוון לראייה בירושלים בלבד.

אין צורך להיכנס כאן לכל פרטי חשבון הראייה. לענייננו חשובה המסקנה: חצות בירושלים יכול להיות גבול מכריע רק אם יש מקום אחרון שבו מתחיל אותו יום. אילו היה אפשר

להמשיך ולדחות את תחילתו ללא גבול, תמיד היה נמצא מקום שבו היום טרם התחיל. פירוש בעל המאור מניח אפוא קצה למניין הימים, תשעים מעלות ממזרח לארץ ישראל. מכאן התפתח הדיון בקו התאריך ההלכתי.

מן הסוגיה אל יפן

פירושו של בעל המאור אינו מוסכם על כל הראשונים. רבנו חננאל, רש"י ותוספות פירשו את הסוגיה בדרכים אחרות; הראב"ד השיג עליו, ובעל "יסוד עולם" התנגד בחריפות לחשבונו. מנגד, הריטב"א והר"ן קיבלו את פירושו. יש להבחין בין מחלוקת על ביאור הסוגיה לבין מחלוקת על עצם גבול הימים: דחיית הפירוש אינה בהכרח הצעה לקו תאריך אחר.

החזון איש ראה בדברי בעל המאור והכוזרי יסוד לקביעת קו התאריך תשעים מעלות ממזרח לירושלים. עם זאת, הוא חידש שאין הקו חותך יבשה רצופה לשני מנייני ימים. במקום שהקו פוגע ביבשה, חלקה שמעבר לקו נגרר אחר עיקרה, והגבול המעשי נדחה אל החוף. זהו עקרון "גרירת היבשה". איים נפרדים שממזרח לקו אינם מצטרפים מכוח זה ליבשת אסיה.

כאן נעשתה יפן מכרעת. איי יפן נמצאים ממזרח לקו, ואינם חלק מן היבשת הרצופה. לשיטת החזון איש, מניין היום ההלכתי בהם מאחר ביום אחר המניין המקומי. היום הקרוי ביפן שבת הוא עדיין יום שישי, והשבת ההלכתית חלה ביום ראשון המקומי. כך גם יום הכיפורים חל למחרת היום המצוין בלוח המקומי.

רבי יחיאל מיכל טוקצ'ינסקי חלק על כך. בספרו "היומם בכדור הארץ" קבע את הקו בצדו הנגדי של כדור הארץ ביחס לירושלים, במרחק מאה ושמונים מעלות ממנה. לפי חשבון זה יפן נמצאת בצד שבו אין שינוי מן המניין המקומי. כיוון נוסף מעניק משקל למניין שהוחזק במקום, ולמנהגן של קהילות ישראל. רבי שמואל מוהליבר התנגד לעקירת מניין מקומי מוחזק מכוח חשבון מחודש. בדברי הרדב"ז על השבת הנמסרת לכל אדם לפי מקומו מצוי יסוד לדיון זה, אף שאין בהם קביעה מפורשת שאין קו תאריך.

די בכך לצורך ענייננו. לפי החזון איש יש להזיז את יום הכיפורים ביפן ביום; לפי החולקים אין להזיזו. השאלה אינה אם ראוי להוסיף חומרה למצווה, אלא מתי חלה המצווה עצמה.

הפנייה מקובה ושתי ההוראות

במהלך שנת תש"א הגיעו ליפן פליטים יהודים ובהם תלמידי ישיבת מיר. הם עברו דרך ברית המועצות, הפליגו מוולדיוסטוק והתקבלו בקהילה היהודית בקובה. שאלת השבת התעוררה כבר אז. היו שביקשו לנהוג לפי החזון איש, והיו שהורו להמשיך במניין המקובל. חלק מן הפליטים נזהרו ממלאכה בשני הימים.

יום הכיפורים תש"ב עמד לחול, לפי המניין המקומי, ביום רביעי, א' באוקטובר 1941. לפי החזון איש, יום זה היה ט' בתשרי ויום הכיפורים חל למחרת. האפשרות לשבות יומיים לא סיפקה עוד מענה: צום בשני הימים פירושו הימנעות רצופה מאכילה ומשתייה במשך קרוב ליומיים.

בכ' באלול תש"א נשלחה מקובה פנייה דחופה לירושלים בשם כשלוש מאות וחמישים יהודים. בנוסח שנשתמר נאמר: "שלוש מאות וחמישים יהודים מתחננים, הצילו, ענו מיד באיזה יום לצום יום הכיפורים". השאלה דרשה תשובה מעשית. אי אפשר היה להותיר לשואלים רשימת דעות ולומר להם לחשוש לכולן.

הרב הראשי, הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג, כינס בירושלים אספת רבנים. הדיון עסק במקורות ההלכה ובמשמעות הגאוגרפית והמתמטית של החשבונות. גם פרופ' אברהם הלוי פרנקל נתבקש להציג את הצד המתמטי. הכרעת האספה הייתה שיש לצום ביום רביעי, לפי מניין הימים הנהוג ביפן.

אלא שההוראה לא הסתיימה בקביעת יום הצום. הרב הרצוג הוסיף: "אין לצום גם ביום חמישי מפני סכנה", והורה לנהוג ביום חמישי לפי המבואר בשולחן ערוך, אורח חיים סימן תרי"ח סעיפים ז-ח. סעיפים אלה עוסקים באכילה ובשתייה לשיעורים לצורך חולה, ובהגדלת הכמות כאשר אין בכך די. ההפניה נתנה אפוא מקום לחשוש לדעה האחרת, בלי להורות על צום מלא נוסף.

החזון איש שלח הוראה הפוכה: לאכול ביום רביעי ולצום ביום חמישי. לשיטתו לא היה כאן ספק שקול המצריך שתי תעניות. יום רביעי אינו יום הכיפורים, ואילו יום חמישי הוא היום המחייב בתענית. ההוראה לאכול ביום הראשון הייתה חלק מן המענה המעשי, ולא רק הקדמה להוראה לצום למחרת.

כך נשלחו לאותה קבוצת שואלים שתי הוראות שונות. רבני ירושלים קבעו צום מלא ביום רביעי, וחשש מוגבל ביום חמישי באופן שלא יביא לסכנה. החזון איש קבע אכילה ביום רביעי וצום ביום חמישי. המחלוקת נותרה במלוא חריפותה, אבל אף אחת מן ההוראות לא דרשה צום מלא רצוף בשני הימים.

יש לדייק גם בתיאור ההיסטורי. בתקופה זו הועברו רבים מן הפליטים מקובה לשנחאי, ואין לקבוע שכל שלוש מאות וחמישים השואלים נשארו ביפן ביום הכיפורים והתחלקו לשתי קבוצות. התיעוד על הנהגת היחידים אינו אחיד. לענייננו די בהוראות שנשלחו: הן מגלות כיצד התמודדו הפוסקים עם השאלה, גם בלי לשחזר את מעשיו של כל שואל.

מה הכריע החשש לסכנה

במבט ראשון, אפשר לתאר את המקרה כשאלה רגילה של ספק דאורייתא. התענית ביום הכיפורים היא מן התורה; אכילה ושתיה בו כרוכות באיסור חמור. אם איננו יודעים איזה משני ימים הוא יום הכיפורים, לכאורה יש לצום בשניהם. אלא שההצעה הזאת עצמה נעשית בעייתית כאשר הצום המצטבר עלול לסכן.

יש כאן שני ספקות שונים. האחד הוא ספק הלכתי: באיזה יום חל החיוב. האחר נוגע למציאות: מה תהיה השפעתו של צום ממושך על השואלים. אין די לומר "ספק דאורייתא לחומרא" בלי לברר מה עושה אותה חומרה לגופם. גם חשש הסכנה הוא נתון הלכתי מחייב.

עם זאת, הסכנה אינה מוכיחה שקו התאריך עובר במקום מסוים. אין להסיק ממנה שהחזון איש טעה בחשבון, או שרבני ירושלים צדקו בו. היא קובעת דבר אחר: אי אפשר לצרף שתי הוראות סותרות בדרך של צום מלא בשני הימים, אם הצירוף עלול להביא לסכנה. שאלת התאריך צריכה עדיין הכרעה מתוך מקורותיה.

מכאן החשיבות שבשתי דרכי הפסיקה. החזון איש הכריע איזה יום הוא יום הכיפורים, וממילא הורה לאכול ביום האחר. רבני ירושלים הכריעו שהיום המקומי הוא העיקר, אך השאירו מקום לחשוש ביום הבא לשיטה החולקת. החשש לא התבטא בצום נוסף, אלא בהנהגה שנלקחה מדיני אכילה לצורך חולה ביום הכיפורים.

אין לראות בהפניה לאכילה לשיעורים פתרון אוטומטי לכל סכנה. גם בשולחן ערוך שאלו הפנה הרב הרצוג מפורש שאם הכמויות הקטנות אינן מספיקות, או שיש ספק בדבר, יש לתת את הצורך הדרוש. השיעורים אינם מטרה בפני עצמה; הם דרך לצמצם את האיסור כאשר צורכי האדם מאפשרים זאת. אם אינם נותנים מענה לסכנה, אין להיצמד אליהם.

הנקודה הזאת חשובה במיוחד בהוראה לציבור. אין בידינו מן החומר שלפנינו הערכה רפואית מפורטת של כל אחד מן הפליטים, ואין צורך להמציא כזאת כדי להבין את ההוראה. הרב הרצוג דיבר במפורש על סכנה שבצום הנוסף. מכאן אין ללמוד שכל שני ימי צום מסוכנים באותה מידה לכל אדם; יש ללמוד שהפוסק לא התיר להפוך את החשש ההלכתי להוראה ציבורית העלולה לסכן את נמעניה.

הבדל נוסף הוא בין יחיד המבקש להחמיר לבין הוראה המחייבת ציבור. יכול אדם לסבור שכוחותיו מספיקים; אולם הוראה כללית מגיעה גם למי שכוחותיו מועטים, למי שעבר תלאות ולמי שאינו יודע להעריך את מצבו. כאשר קובעים הנהגה לציבור, יש לברר גם אם ניתן לקיימה בבטחה. עצם הכוונה להחמיר אינה משיבה על השאלה הזאת.

## הכרעה בתוך המחלוקת

פולמוס יפן מלמד שחומרה אינה תמיד הימנעות מהכרעה. בשבת אפשר היה, מבחינה מעשית, להימנע ממלאכה בשני ימים. בתענית, אותו ניסיון לצאת ידי כולם יצר חשש חדש. כעת נדרשה הכרעה: מהו היום העיקרי, מה מעמדה של הדעה האחרת, ובאיזו דרך ניתן לחשוש לה.

זהו גם הלקח לענייני רפואה והלכה. יש מצבים שבהם מעשה אחד מקיים את החשש ההלכתי ובו בזמן מחמיר את החשש הרפואי. אי אפשר לדון בכל אחד מהם בפני עצמו ולצרף לבסוף את כל החומרות. יש לברר מהו החיוב, מה מידת הספק, ומה דורשת שמירת החיים במצב הנדון.

אצל החזון איש הבירור הסתיים בקביעה שיום הכיפורים חל ביום חמישי. אצל רבני ירושלים הוא הסתיים בקביעה שיש לצום ביום רביעי ולחשוש ביום חמישי בדרך מוגבלת. ההבדל ביניהם יסודי, ואין לטשטשו. אבל בשני המענים ניתנה הוראה שאפשר לחיות על פיה: נקבע מתי לצום, ונקבע כיצד לא להיגרר לצום נוסף מסוכן.

כמה שורות במסכת ראש השנה הפכו כך לשאלה דחופה של אכילה ושתייה. כדי להשיב עליה נדרש חשבון של המולד ושל גבולות היום, בירור במשקלן של שיטות הראשונים ושל המניין המקומי, ולבסוף גם הכרעה בדבר הסכנה. פיקוח הנפש לא החליף את הבירור ההלכתי. הוא חייב להשלים אותו עד להוראה מעשית.

## מקורות

ראש השנה כ' ע"ב; בעל המאור וכתוב שם על הרי"ף שם; ריטב"א ור"ן שם; הכוזרי מאמר ב סימן כ; חזון איש קונטרס י"ח שעות; רבי יחיאל מיכל טוקצ'ינסקי היוםם בכדור הארץ; שו"ת הרדב"ז ח"א סימן עו; שו"ת חקרי הלכה סימן ו; שולחן ערוך אורח חיים סימן תרי"ח סעיפים ז-ח. פרטי הפולמוס והמברקים מובאים בחומר המקור המצורף ובתיעוד הנזכר בו, ובכלל זה אנציקלופדיה תלמודית ערך יום נספח בעניין קו התאריך.